

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY VA UNING IZDOSHLARI

Avazbek Usmonov Samandar o'g'li

Qarshi Davlat Universiteti ,

Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi

(tarmoqlar bo'yicha) yo'nalishining 3-bosqich talabasi

usmonovavazbek003@gmail.com

+998908698979

Annotatsiya. Ushbu maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiy va uning izdoshlari ning milliy uyg‘onish jarayonidagi o‘rni yoritiladi. Behbudiy ta’lim, matbuot, adabiyot va teatr orqali xalqni ma’rifat sari yetaklagan bo‘lsa, uning g‘oyalari Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho‘lpon va Abdulla Qodiriy tomonidan davom ettirilgan. Shuningdek, jadidlarning islohotlari, jamiyatga ta’siri va qatag‘on davridagi taqdiri tahlil qilinadi. Maqola jadidchilik harakatining bugungi ahamiyati haqida ham ma’lumot beradi.

Kalit so‘zlar: jadidchilik harakati, milliy uyg‘onish, yangi usul maktablari, matbuot, teatr, milliy mustaqillik.

Kirish O‘zbek milliy uyg‘onish harakatining yetakchi namoyandalaridan biri bo‘lmish Mahmudxo‘ja Behbudiy jadidchilikning asosiy tamoyillarini shakllantirib, butun Turkiston mintaqasiga ta’sir o‘tkazgan ma’rifatchi, adib va jamoat arbobi edi. XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida Rossiya imperiyasi tarkibida qolgan Turkiston xalqlari qoloqlik, savodsizlik va milliy ongning sustligi muammolari bilan yuzlashgan bir davrda Behbudiy va uning safdoshlari bu muammolarni hal qilish yo‘lini ta’lim, matbuot va adabiyot orqali millatni uyg‘otish deb bildilar.

Behbudiy o‘zining yangi usul maktablari, “Oyna” gazetasi, tarbiyaviy asarlar va teatr faoliyati orqali o‘z davrining ilg‘or ziyolilari qatoridan joy oldi. Uning bu harakatlari faqat o‘zi bilan cheklanib qolmay, balki ko‘plab izdoshlari tomonidan davom ettirildi. Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid

Cho'lpon, Abdulla Qodiriy kabi ziyolilar Behbudiyning g'oyalari keng targ'ib qilib, Turkiston jadidchiligining mustahkam asoslarini yaratdilar.

Behbudiy va uning izdoshlari hayotining asosiy maqsadi o'zbek xalqining milliy uyg'onishi va taraqqiy etishi edi. Ular o'z ona tillarida ta'lim olish, xalqni fan va zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirish, madaniy-ma'naviy merosni saqlab qolish kabi tamoyillarni ilgari surganlar. Ammo XX asrning o'rtalariga kelib, Sovet hokimiyati tomonidan jadid ziyolilariga qarshi qattiq tazyiqlar boshlandi, natijada ularning aksariyati qatag'onga uchrab, xalq dushmani sifatida qatl etildi yoki surgun qilindi.

Bugungi kunda Behbudiy va uning izdoshlari faoliyati chuqur o'rganilib, ularning milliy madaniyat va ta'lim rivojiga qo'shgan hissasi tarixiy adolat nuqtayi nazaridan qayta baholanmoqda. Ushbu maqolada biz Behbudiy harakatining asosiy maqsadlari, uning izdoshlari va ularning faoliyati, jadidchilarning taqdiri hamda ularning bugungi O'zbekiston uchun ahamiyati haqida batafsil to'xtalib o'tamiz.

Mahmudxo'ja behbudiyning asosiy g'oyalari va ta'siri. Mahmudxo'ja Behbudiy o'z davrining eng ilg'or mutafakkirlaridan biri bo'lib, uning g'oyalari jadidchilik harakatining rivojlanishiga beqiyos ta'sir ko'rsatdi. U Turkiston xalqlarining mustamlakachilik va qoloqlikdan qutulishining yagona yo'li ma'rifat, ta'lim va milliy o'zlikni anglash ekanligini ilgari surdi. Uning qarashlari nafaqat zamondoshlariga, balki keyingi avlod ziyolilariga ham ilhom manbai bo'ldi. Behbudiyning g'oyalari quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha shakllangan:

1. Yangi usul maktablarini joriy etish. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkistondagi madrasalar eskirgan ta'lim tizimiga ega bo'lib, arabcha diniy darslar va eski uslubdagi ta'lim bilan cheklanardi. Behbudiy esa ta'limni isloh qilish zarurati haqida yozar va yangi usul maktablarini tashkil etishga kirishdi. Bu maktablar quyidagi xususiyatlarga ega edi:

- a. Diniy ta'lim bilan birga matematika, geografiya, tarix, tabiiy fanlar, rus va turkiy tillar o'qitila boshlandi.
- b. Dars berishda eski madrasalardagi kabi yodlashga asoslangan tizim emas, balki tushunishga urg'u beruvchi metodlar qo'llanildi.

c. Ta'lim jarayonida bosma kitoblar, jadvallar, xaritalar, darsliklar ishlatilishi yo'lga qo'yildi.

Behbudiy bu borada Munavvarqori Abdurashidxonov bilan hamkorlikda ish olib bordi va bu harakat tez orada butun Turkiston bo'ylab keng tarqaldi.

2. Matbuot orqali millatni uyg'otish. Behbudiy Turkiston xalqlarining ilmga chanqoqligi va milliy ongini uyg'otish uchun matbuotning kuchiga ishonar edi. Shu sababli u 1913-yilda "Oyna" jurnalini nashr eta boshladi.

"Oyna" jurnalining asosiy maqsadlari:

- Xalqni savodli qilish, ma'rifatli jamiyat yaratish.
- Zamonaviy fan va texnologiyalar bilan tanishtirish.
- Milliy til, madaniyat va urf-odatlarni targ'ib qilish.
- Turkiston xalqlarini birlashtirish va ularning manfaatlarini himoya qilish.

Behbudiy jurnalda ta'lim, siyosat, madaniyat, tarix, iqtisodiyot va islohotlar haqida yozib, xalqni mustaqil fikrlashga undadi. Uning asarlari va maqolalari jadidchilik harakatining mafkuraviy asoslarini belgilab berdi.

3. Milliy uyg'onish g'oyasi va mustaqillik harakati

Behbudiy o'z asarlarida Turkiston xalqlarining mustamlakachilik zulmidan qutulishi, milliy qadriyatlarini asrab-avaylashi va o'z taqdirini o'zi hal qilishi kerakligini ko'p bora ta'kidlagan. U o'z asarlarida bu masalani ochiq-oydin yoritib bergan.

Uning dramalaridan biri bo'lmish "Padarkush" (1913) – milliy ong va tarbiyaning ahamiyatini ko'rsatgan asarlaridan biridir. Unda eski va yangi dunyo to'qnashuvi tasvirlanib, eski tartiblarni qo'llab-quvvatlovchilar tanqid qilinadi. Bu asar Behbudiyning milliy uyg'onish yo'lida san'at va adabiyotning qudratini tan olganidan dalolat beradi.

4. Teatr va san'at rivojiga qo'shgan hissasi

Behbudiy teatrning ham katta tarbiyaviy kuchga ega ekanligini yaxshi tushungan. U o'z davrida Turkiston sahnasiga ilk modern spektakllarni olib kelganlardan biri edi.

- Uning "Padarkush" spektakli Toshkent va Samarqand sahnalarida qo'yilgan.
- Bu spektakl o'g'ilning o'z otasini o'ldirishiga sabab bo'lgan johillik va savodsizlikni tanqid qilib, ma'rifatning muhimligini ko'rsatgan.

➤ Ushbu spektakl keyinchalik Munavvarqori Abdurashidxonov va Abdulla Avloniy tomonidan davom ettirilgan.

Behbudiy teatr orqali xalqni fikrlashga, yangi jamiyat qurishga undadi va bu borada katta yutuqlarga erishdi.

Behbudiyning jamiyatga ta'siri va uning izdoshlari

1. Munavvar qori Abdurashidxonov – jadid maktablari asoschisi

Munavvar qori Behbudiyning yaqin safdoshlaridan biri bo'lib, jadid maktablarini rivojlantirish va o'qituvchilarni tayyorlash yo'lida katta hissa qo'shgan. U Toshkentda birinchi yangi usul maktabini ochgan va o'zbek tilida darsliklar yozgan. Behbudiy singari, u ham eski madrasalarning eskirgan ta'lim tizimidan voz kechib, dunyoviy fanlarni o'rgatishga harakat qilgan. Shuningdek, u ta'limga milliy ruh berish tarafdori bo'lib, turkiy tillarda ta'lim berishni ilgari surgan.

U o'zbek tili va adabiyoti bo'yicha birinchi darsliklardan birini yozib, jadid gazetalarda yoshlar uchun ilm olishning ahamiyati haqida maqolalar chop etgan. Uning ta'lim sohasidagi islohotlari keyinchalik butun O'zbekistonga yoyildi. Biroq, sovet hokimiyati tomonidan qatag'onga uchrab, xalq dushmani deb e'lon qilingan.

2. Abdulla Avloniy – teatr va ma'rifat ziyolisi

Avloniy ham Behbudiy g'oyalarining faol targ'ibotchisi bo'lib, o'zbek teatrini rivojlantirish va axloqiy tarbiya masalalariga e'tibor qaratgan. Behbudiyning "Padarkush" asari unga katta ta'sir ko'rsatgan va u ham dramatik asarlar orqali millatni uyg'otishga harakat qilgan. Shuningdek, u Behbudiyning yangi usul maktablari g'oyalarini qo'llab-quvvatlab, o'qituvchilar tayyorlash bilan shug'ullangan.

Uning "**Turkiy Guliston yoxud axloq**" asari bolalar va yoshlarga ma'naviy tarbiya berish maqsadida yozilgan bo'lib, katta ma'rifiy ahamiyat kasb etgan. Shuningdek, u teatr asarlari orqali ham millatni uyg'otish maqsadini ko'zlagan.

Avloniy o'zbek teatrining shakllanishida muhim o'rin tutgan. Uning ilm-ma'rifatga qaratilgan islohotlari mustaqillik davrida ham dolzarb bo'lib qoldi.

3. Abdurauf Fitrat – jadid adabiyoti va falsafasi asoschisi

Fitrat (Abdurauf Fitrat) – Uning adabiy va siyosiy faoliyati. Fitrat Behbudiyning milliy uygʻonish gʻoyalarini falsafiy jihatdan chuqurroq oʻrganib, milliy ongni shakllantirishga qaratilgan adabiy va ilmiy asarlar yaratgan. Behbudiyning milliy mustaqillik va maʼrifat haqida ilgari surgan fikrlari Fitrat asarlarining asosiy yoʻnalishlaridan boʻldi. Shuningdek, Fitrat madaniyat va til islohoti boʻyicha chuqur tadqiqot olib bordi.

Uning "**Hind ixtilochilari**" asari milliy uygʻonish va erkinlik mavzusiga bagʻishlangan drama boʻlib, xalqning oʻz taqdiriga egalik qilishiga chorlagan. "**Sayha**" esa jadidchilikning mafkuraviy asoslarini belgilovchi maqolalar toʻplami sifatida milliy ong shakllanishiga xizmat qilgan. Fitratning asarlari milliy ruhni uygʻotishda katta rol oʻynagan.

4. Abdulhamid Choʻlpon – milliy uygʻonish shoiri

Choʻlpon Behbudiyning matbuot va adabiyot orqali xalqni uygʻotish gʻoyalarini davom ettirib, oʻzbek adabiyotida milliy uygʻonish ruhi bilan yoʻgʻrilgan asarlar yaratgan. U ijodi orqali millat ravnaqi, ozodlik va maʼrifat gʻoyalarini ilgari surgan boʻlib, xalqning milliy oʻzligini anglashida muhim rol oʻynagan. Behbudiyning ilgʻor qarashlari Choʻlponning ijodiy yoʻnalishiga katta taʼsir koʻrsatgan.

Choʻlpon Behbudiyning "**Oyna**" gazetasi orqali milliy ruhdagi asarlar yozishga ilhomlangan va jadidchilik harakatining adabiyotdagi faol targʻibotchilaridan biri boʻlgan. U nafaqat badiiy ijod, balki teatr sohasida ham faoliyat yuritib, Behbudiyning sahna sanʼati orqali xalq ongini uygʻotish gʻoyasini davom ettirgan.

Uning "**Kecha va kunduz**" romani millat va ozodlik masalalariga bagʻishlangan boʻlib, unda mustamlakachilik zulmi, millat taqdiri va inson erkinligi mavzulari yoritilgan. Shuningdek, uning **sheʼriy toʻplamlari** xalqni uygʻotishga, erkinlikka va milliy gʻururni shakllantirishga xizmat qilgan. Sheʼrlari milliy istiqlol ruhida yoʻgʻrilgan boʻlib, xalq dardini ifodalagan.

Choʻlpon oʻzbek adabiyotida yangi davrni boshlab berdi. U oʻzining sheʼrlari, nasriy asarlari va tarjimalari orqali milliy adabiyotning rivojlanishiga katta hissa qoʻshgan. Jadidchilik harakatining adabiyot va sanʼat orqali keng ommaga yetib borishida faol ishtirok etgan.

5. Abdulla Qodiriy – milliy roman asoschisi

Abdulla Qodiriy o‘z romanlari orqali milliy ongini uyg‘otishga xizmat qilgan. U millat tarixiga chuqur qiziqib, o‘zbek romanchiligida yangi davrni boshlab bergan. Uning ijodi xalq ongida tarixiy xotirani tiklash, milliy qadriyatlarni mustahkamlash va mustamlakachilik sharoitida milliy uyg‘onish ruhini saqlab qolishga xizmat qilgan. Behbudiyning tarixga bo‘lgan qiziqishi Qodiriy asarlarida aks etgan bo‘lib, u tarixiy voqealarni badiiy asarlar orqali jonlantirishga harakat qilgan va milliy uyg‘onish g‘oyalarini ilgari surgan.

Qodiriyning eng mashhur asarlaridan biri **“O‘tkan kunlar”** bo‘lib, bu roman milliy uyg‘onish g‘oyalari bilan yo‘g‘rilgan bo‘lib, xalqning o‘z tarixiga bo‘lgan hurmatini oshirishga xizmat qilgan. Shuningdek, uning **“Mehrobdan chayon”** asari ham milliy tafakkur va ijtimoiy adolat mavzularini o‘zida aks ettirib, xalqning o‘z haq-huquqlarini anglashiga turtki bergan.

Qodiriy o‘zbek romanchiligiga asos solgan va uning tarixiy romanlari xalq orasida katta qiziqish uyg‘otgan. Afsuski, u Sovet rejimi tomonidan qatag‘on qilinib, adabiy merosi uzoq vaqt taqiqlangan bo‘lsa-da, bugungi kunda uning asarlari milliy adabiyotimizning eng yuksak namunalari sifatida e’tirof etiladi.

Xulosa: Mahmudxo‘ja Behbudiy va uning izdoshlari O‘zbekistonning milliy uyg‘onish jarayonida hal qiluvchi rol o‘ynaganlar. Ular ta’lim, adabiyot, teatr va matbuot orqali xalq ongini uyg‘otish, milliy o‘zlikni shakllantirish va Turkiston xalqlarini jaholatdan qutqarish yo‘lida fidokorona xizmat qildilar. Ularning olib borgan islohotlari mustamlakachilik zulmiga qarshi kurashning mafkuraviy poydevorini yaratdi va keyinchalik milliy mustaqillik g‘oyalarining shakllanishiga turtki berdi.

Biroq, Behbudiy va uning izdoshlari Sovet rejimi tomonidan xavfli kuch sifatida baholanib, qattiq tazyiqqa uchradi. Qatag‘on yillarida ularning aksariyati qatl etildi yoki surgun qilindi, asarlari yo‘q qilindi va g‘oyalari taqiqlab qo‘yildi. Bu davrda jadidlarning merosi unutilishga yuz tutdi, ammo ularning ta’siri butunlay yo‘q bo‘lib ketmadi.

Bugungi kunda esa Behbudiy va uning izdoshlari yaratgan ilmiy-ma’rifiy meros qayta tiklanmoqda, ularning ishi o‘rganilmoqda va qadrlanmoqda. Ular asos solgan ta’lim tizimi, matbuot, adabiyot va teatr an’analari O‘zbekiston madaniyatining ajralmas qismiga

aylangan. Ularning orzusi bo'lgan milliy o'zlikni anglagan, ilm-ma'rifatli jamiyat qurish g'oyasi bugungi avlod uchun ham dolzarbdir.

Behbudiy va uning safdoshlari nafaqat o'z davrining qahramonlari, balki bugungi O'zbekiston ma'naviy taraqqiyotining ham ilhom manbai bo'lib qolmoqda. Ularning nomlari abadiy barhayot bo'lib, millat xotirasida mangu yashaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdirashidov, Z. Jadidlar. Mahmudxo'ja Behbudiy [Matn]: risola. Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. 156 b.
2. Boltaboyev, H. Jadidlar. Abdurauf Fitrat [Matn]: risola. Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. 144 b.
3. Karimov, B. Jadidlar. Abdulla Qodiriy [Matn]: risola. Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. 160 b.
4. Olim, O. Jadidlar. Abdulla Avloniy [Matn]: risola. Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. 156 b.
5. Qurbonov, D. Jadidlar. Abdulhamid Cho'lpon [Matn]: risola. Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. 160 b.
6. Xolboyev, S. Jadidlar. Munavvar qori Abdurashidxonov [Matn]: risola. Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. 152 b.